

ТЕОРИЈА ДИЈАХРОНИЈСКЕ ЛИНГВИСТИКЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА

Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, 2010, 278 стр. (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књига 4)

Књига из наслова нашега приказа наставља низ од три зборника научних радова које је у претходних неколико година припремио и објавио Одбор за савремени српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија Одељења језика и књижевности САНУ: *Коинивнолинџивистичка ипроучавања српскога језика* (ур. Предраг Пипер), објављен 2006. године, *Семантичка ипроучавања српског језика* (ур. Милорад Радовановић и Предраг Пипер), објављен 2008. године, *Етнолинџивистичка ипроучавања српског и других словенских језика* (ур. Предраг Пипер и Љубинко Раденковић), објављен такође 2008. године, у част академика Светлане Толстој. После трију именованих књига, у којима су знатније превладавали радови из области синхронијске лингвистике, у поменутој се едицији појавила 2010. године и четврта књига, која је у целини посвећена проучавању развојних процеса у словенским језицима, па и у српскоме – дакако, у оквири-ма теорије дијахронијске лингвистике: *Теорија дијахронијске линџивистичке и проучавање словенских језика*. Књигу су уредили проф. др Јасмина Грковић-Мејдор, дописни члан САНУ, и проф. др Мило-рад Радовановић, дописни члан САНУ.

У уводној речи двају уредника (или, како заправо стоји, у Пред-говору) наведено је, између осталог, да је дијахронијска лингвистика настала као резултат срastaња традиционалног филолошког при-ступа и новијег лингвистичког прилаза: „Утемељена на релевантном корпусу дијахроне језичке вертикале, у најбољој филолошкој тради-цији, она трага за узроцима, механизмима и принципима језичког

развоја, у настојању да дефинише не само регистар промена, већ како и зашто су се оне догодиле. Напокон, историјска лингвистика настоји да одгонетне и општи смер кретања језика односно групе језика, типологију промена, с увидом у могуће универзалне развојне тенденције на свим језичким нивоима, тиме и опште когнитивне основе развоја језика.“

Овде представљана књига сачињена је од шеснаест научних прилога, при чему – петнаест ауторских и једног коауторског, које су потписали еминентни славистички стручњаци из чак девет земаља, а управо – из тринаест славистичких центара: Норвешка (Осло), Чешка (Брно и Праг), Србија (Нови Сад и Београд), Немачка (Берлин и Регенсбург), Русија (Санкт Петербург и Москва), Аустрија (Беч), Македонија (Скопље), Белгија (Лувен) и Пољска (Варшава). У првим пак двама књигама из исте едиције представило се својим радовима свега троје страних слависта – Алина Маслова, Мотоки Нوماћи и Зузана Тополињска, будући да је као предмет проучавања био задат српски језик, док су славистички (и, подразумевано, србистички) план истраживања и сам свечарски карактер треће књиге условили бројност прилога и премоћ страних аутора над домаћима.

Посебан квалитет књиге коју овде представљамо чини и проблемска и методска *разноврсност*, управо она „разнородност проблематике“ коју уредници наводе као разлог за несортираност радова под одређене поднасловe у оквиру садржаја, а то су научни захвати који се тичу проблема везаних за различите језичке дисциплине и нивое – уз природну међузависност и прожимање ових других, за посве различите теме, али и за различите аспекте осматрања језичких ентитета који се анализирају. У понекима се разматра нова грађа, те под њеним светлом сагледава убицирани језички проблем, у другима се реанализира постојећи, израније познати филолошки материјал, те износе нови или иновирани увиди, док се пак у трећима даје критички преглед досадашњих бављења одређеним језичким питањима или се баца ново светло на рад делатника у оквиру појединих језичких дисциплина.

Уредници су прибележили да сви окупљени радови „невдвосмислено указују на основну одлику језичке промене: градуелност“. Уз пуну сагласност са тиме да је *јосїуїносї* (или *јосїеїеносї*) реч која би могла стајати у закључку свакога рада из зборника радова који презентујемо, додаћемо овоме још понешто. *Тилолоїја јромена и коїниїивне основе језичкої развоја* представљају неку врсту

хиперонимâ када је у питању целина књиге, док бисмо као кључне речи-котаксониме могли издвојити следеће три: *ірамаіікалізаціја*, *іконічності* и *моіівіваціја*, од којих је ова прва ипак најприсутнија (чак је апострофирана и у трима насловима). Навешћу овде само један детаљ који сведочи о живом интересовању за процесе грама-тикализације и о актуелности бављења овим проблемом: сасвим не-давно објављени, невелики зборник *Grammaticalization in Slavic Languages. From Areal and Typological Perspectives*, који је издао Славистички истраживачки центар Хокајдо Универзитета Сапоро, у Јапану¹. Претходно наведене кључне речи, око којих би се могли груписати поједини радови, у понеким су пак радовима очекивано удружене. И управо имајући у виду наведена три термина, показује се као сасвим очевидно у којој су мери текстови из књиге *Теорија дијахронијске линвісіііке и іпроучавање словенских језика* укло-пљени у најактуелније лингвистичке правце истраживања, односно – у коликој су мери истраживачки подухвати седамнаест истражи-вача пропуштени кроз призму савремених лингвистичких теориј-ско-методолошких постулата. Тако, датости којима се бави истори-ја народног језика, на пример, престају да бивају само „полигон“ за одређена теоријска уопштавања, и постају преко потребна спо-на између лингвистичке теорије и типологије.

Норвешки слависта Јан Ивар Бјернфлатен настоји да у своме раду, тумачећи еволутивне промене у именичкој множинској пара-дигми у руском језику, предочи начин на који се једна типолошка промена може одвијати (Jan Ivar Bjørnflaten: *Grammaticalization and Typological Change: The Plural Paradigm of Russian Substantives*). Пре-ображај фузионе парадигме у аглутинативну представља градуелни процес који бива илустрован паралелним примерима из старору-ског језика и из јужноруских дијалеката, из старојерменског језика и из савременог источнојерменског, али и повлачењем паралела са подацима из типично аглутинативног језика као што је турски.

У прилогу Радослава Вечерке дат је сумарни преглед ставова више аутора који се тичу настанка и развоја глагољског писма (Radoslav Večerka: *Poznámky ke genezi hlaholice*), али и додатни увиди и прецизирања самог Вечерке, који је начелно сагласан са неким

¹ *Grammaticalization in Slavic Languages. From Areal and Typological Perspectives*. Edited by Nomachi Motoki. Sapporo: Slavic Research Center Hokkaido University, 2010.

израније општеустановљеним чињеницама које се тичу порекла овога писма, његове основе, типа и употребе. Посебно, аутор разматра могућност да је Константин-Ћирило при сачињавању глаголице могао бити под утицајем оновременог веровања о постојању метафизичке везе између алфабета и његових саставних елемената.

Разматрање когнитивних аспеката развоја категорије транзитивности, чиме се у своме раду бави Јасмина Грковић-Мејдор (Јасмина Грковић-Мејдор: *Когнитивни аспекти развоја транзитивности*), природно се надовезује на њена истраживања когнитивних основа семантичке промене, о чему је писала у зборнику *Семантичка истраживања српског језика*, тј. у другој претходно поменутој књизи из исте едиције. Подсећамо на ранији навод Ј. Грковић-Мејдор: „Системског је карактера и принцип раста, тј. кретање од когнитивно једноставнијег ка когнитивно сложенијем, при чему је полазна тачка у метафоризацији физичко искуство, не само когнитивно једноставније но и еволутивно примарно“;² јер се управо и у овде разматраној градуелној промени – у историјском развоју субјекатско-објекатских односа – очитује принцип раста: „формализација синтаксичке транзитивности на дијахроном плану одвијала се по истој скали, од когнитивно једноставнијих (физичких) до когнитивно сложенијих (менталних) односа“ (стр. 57). Типолошки гледано, у питању је преиначавање праиндоевропског језика и његових индоевропских наследника из активног у номинативни тип језика, односно – кретање од језика тематски оријентисаног према језику агентивно оријентисаном.

Дводелни рад помало лиричнога наслова – *Српски / хрватски илоглови чињања*, аутора Рајнера Екерта (Rainer Eckert: *Serbische / Kroatische Leserfrüchte*), заправо је, када је реч о првом његовом делу, покушај реконструкције једног прасловенског текстуалног фрагмента у коме је садржано питање порекла јунака. Покушај је заснован на репрезентовању мноштва фразема из једног фразеолошког гнезда – прасл. **rodъ & plemę (plodъ)*, са различитим варијантама синтагматских компоненти, а реконструкција старије форме питања порекла јунака („коме роду, тј. племену/клану, он припада“) изводи се на основу руског, белоруског, српског/хрватског и бугарског

² Јасмина Грковић-Мејдор, *О когнитивним основама семантичке промене*. У: *Семантичка истраживања српског језика*. Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија. Књига 4. Београд: Српска академија наука и уметности, 2008, стр. 49.

фолклорног материјала. У другом делу рада аутор анализира српску /хрватску фразему *йала му сјекира у мег* и њене различите варијанте, користећи њену старију форму као потврду тога да су се преци Срба и Хрвата бавили пчеларством.

Чешки лингвиста Илона Јанишкова дала је у своме прилогу преглед метода рада значајног чешког етимолога Вацлава Махека (Илона Јанушковá: *Методы работы Вацлава Махека в свете современной этимологии*), осматривши их са аспекта савремене етимолошке науке, а навела је и неколике примере Махекових етимологија, које су потврда тога да су неке његове методе инспиративне и за данашње етимологе, док неким пак аргументацијама треба приступити с извесним опрезом.

И управо једна од *надахњујућих* етимолошких метода В. Махека, како ју је назвала Илона Јанишкова, а то је „коришћење дијалекатског и историјског лексичког материјала за тумачење семантике речи“ (стр. 87), јесте тема рада Александра Ломе (Александар Лома: *Етимологија и дијалектологија у дијакхроној йерсијективи. Из искуства рада на Етимолошком речнику српској језика*). У Ломином раду је на неколико изабраних примера и повучених изоглоса на словенским језичким просторима указано на непобитну узајамност дијалектологије и етимологије као двеју грана историјске лингвистике, те на нарочит значај те узајамности. Искуства рада на ЕРСЈ потврдила су сву комплементарност ових двеју лингвистичких дисциплина.

Проблеме историјске фразеологије словенских језика и методолошке поступке који се у њеном истраживању користе представио је прегледно и исцрпно у своме тексту Валериј Михајлович Мокијенко (В. М. Мокиенко: *Историческая фразеология славянских языков*). Полазећи од чињенице да се од савремене историјске фразеологије словенских језика очекују одговори на још многа питања, зато што загонетку фразеолошке сфинге нису успели до краја одгонетнути фолклористи, етнографи и митолози, В. Мокијенко сматра да се у том послу мора ослонити на „алгебарски тачне методе лингвистичке анализе“ (стр. 125). Аутор најпре наводи предуслове за развој дијакхронијске фразеологије, посебно истичући лингвистичке принципе историјско-етимолошког начина анализе фразеолошког материјала, те представљајући пет етапа процедуре историјско-етимолошке реконструкције фразеолошког етимона.

Слободан Павловић, аутор двају вредних монографских прилога српској историјској синтакси (књига *Дейтерминативни йадежи* у

сїаросрїској ѿсловнойравној ѿисменосїи, издата 2006. године, и књига *Сїаросрїска зависна реченица : од XII до XV века*, објављена 2009. године), бави се у своме раду дијаграмском иконичношћу у структурирању старосрпских хипотактичких структура (Слободан Павловић: *Иконичност у сїаросрїској хїѿѿакси*). Полазећи од дијаграмских релација у устројству синтаксичких структура, уочених већ од стране Р. Јакобсона, Павловић разматра два иконичка принципа у старосрпској хипотакси – принцип хронолошке секвентивности и принцип хијерархијске секвентивности. Он, на основу грађе, издваја типове хипотактичких структура (побројане клаузе) у чијем конципирању преовладава први, односно други наведени принцип. Овако изведено диференцирање, када је у питању дати сегмент синтаксичког система, показује да „хронолошка секвентивност као тип изоморфне иконичности мање-више стоји у основи синтаксичких универзалија, док је хијерархијска секвентивност као тип мотивисане иконичности по правилу уткана у темеље синтаксичких (типолошких) ‘фреквенталија’“ (стр. 131).

Тумачење порекла везника **dě*, засновано на низу примера из записа Мирослављевог јеванђеља и из још осам старосрпских повеља из XII–XIV века, из Босне и Србије, дато је у тексту Јоханеса Рајнхарта (Johannes Reinhart: *Сїаросрїски везник dě*). Рајнхарт сматра, помињући две познате хипотезе о настанку овога везника, да је наведени везник сродан везнику *ga*, да се могу вући паралеле у неколико старих индоевропских језика, те да се његово порекло може тумачити из инструментала заменичке основе *d-*, а да га не треба изводити из прилога **kьde*. Дакле, највероватније је реч о индоевропском архаизму очуваном у старосрпском језику.

Прилог лингвистичкој контактологији даје својим радом Вања Станишић, али је његов рад и знатно више од тога прилога: наиме, утврђивање ареалних карактеристика омогућава извлачење закључака од значаја и за локални етнокултурни план, али и за ширу етнодијалектолошку перспективу, којом бивају обухваћени и међуетнички и међујезички контакти (Вања Станишић: *Срїско-албански фонолошки односи између уїицаја и ареалној јединсїва*). Фонолошке везе између српских (неки говори на тлу Старе Црне Горе и Косова и Метохије) и албанских (северни гегијски) граничних говора, представљене кроз низ од једанаест црта (нпр. полугласник, померање артикулације *л – љ*, обезвучавање финалних звучних сугласника итд.), дате су у циљу реконструкције њиховог првобитног етничког распореда и првобитних ареалних веза. О значају последње разматране црте – мешања африкатских парова *ч/ћ* и *џ/ђ* сведочи и

анализа проблема дефонологизације/неразвијања предњонепчаних африката у више текстова Радивоја Младеновића (наведених у списку литературе), као и, на пример, чињеница да су подаци добијени у раду на лингвогеографским пројектима, тачније – на *Ойшійесловенском линвісїйичком айласу*, послужили Љ. Е. Калњин као основа за тумачење африкатизације фрикативних сугласника као компоненте типолошког начина карактеризовања словенских дијалеката по вокалности/консонантности.³ Рад колеге Станишића, између осталог, одговара на изванредан начин и на „позив“ балканолога Андреја Н. Собољева, који је у више наврата у својим радовима помињао тзв. *ч-ц* зону, да би у монографији *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens (I)* својевремено записао: „Die südslavische *č, dž*-Zone wird durch die serbisch-bulgarische ethnische Grenze in einen westlichen serbischen und einen östlichen bulgarischen Teil geteilt. Infolgendessen war sie niemals Objekt einer dialektologischen Untersuchung als Einheit, und es mengelt in der Slavistik an ihrer wissenschaftlichen zusammenfassenden Darstellung“.⁴

Марија Стефановић у своме тексту даје преглед истраживања једне категорије која се одликује веома комплексном структуром – категорије аниматности, из кога се уочава изузетно широк круг тема које су биле предмет интересовања бројних лингвиста, а које су – свака на свој начин – доприносиле потпунијем разумевању ове категорије и њених показатеља (Марија Стефановић: *О темама у истраживању развоја катигорије аниматности*). Тако, представљени су ставови појединих лингвиста изнети у релевантним монографијама и чланцима који се тичу питања везаних за категорију аниматности у словенским језицима, с посебним освртом на руски језик (поред Мејеа, Хјелмслева, Ласковског и Миндакове – када је у питању типолошки план, ту су Томсон, Шахматов, Кузнецов, Криско, Кленинова, Тимберлејк).

Рад Светлане Михајловне Толстој садржи семантичку реконструкцију својеврсног антропололингвистичког тандема – лексема

³ Реч је о реферату Људмиле Едуардовне Калњин поднетом на међународној научној конференцији *Современная славистика и научное наследие С. Б. Бернштейна*, која је одржана од 15. до 17. марта 2011. године у Москви, у организацији Филолошког факултета Универзитета „Ломоносов“ и Института за славистику РАН.

⁴ Andrej N. Sobolev, *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens (I)*. Herausgegeben von Wolfgang Putschke, Helmut Schaller und Klaus Steinke. Marburg/Lahn: Biblion verlag, 1998, стр. 23.

**mirъ* и **svěť* (С. М. Толстая: *К семантической истории слав. *mirъ и *svěť*), базирајући се на семантичкој деривацији, семантичком паралелизму и њиховом семантичком спектру. Кључна карика у тој реконструкцији бива антрополошки појам *социум*, који подразумева и људе и друштво, заједницу. Две наведене језичке ознаке (← сем. ‘рах’ и ‘lux’) садејствују у својству синонима по основу обједињавања просторног значења ‘mundus’, што се испољава у многим контекстима. Сам аутор свој рад дефинише као покушај да се појасни веза између *рах* и *mundus*, не тако очигледна са семантичког становишта, те да се открију модели семантичке деривације који су функционисали у историји словенске лексеме **mirъ*. Реконструкција овде изнета резултира следећим закључком: „Что же касается лексемы **mir-*, то ее первичное значение ‘рах’ безусловно принадлежит праславянскому и сохраняется во всех славянских языках и диалектах, тогда как значение ‘mundus’ из живых языков представлено по существу только в русском, где соответственно ограничена по сравнению с другими языками деривационная активность **svěť* в этом значении“ (стр. 211).

Питањем неадекватности појединих наслеђених, петрификованих лингвистичких термина за описе савремених језика у оквиру модерних лингвистичких теорија бави се у своме прилогу Зузана Тополињска (Zuzanna Topolińska: *O tradycji w nauce*). У питању су термини који потичу из „класичне“ грчке и, превасходно, латинске граматике, а који се показују недостатним услед природног процеса еволуирања и самих језика и језичке теорије, те З. Тополињска сматра да се треба позабавити сачињавањем терминологије која би одговарала потребама актуелне лингвистичке појмовне мреже, на шта је већ и у неким ранијим својим текстовима указивала. Аутор у том смислу даје и извесне смернице: веће гаранције за адекватни лингвистички опис пружају формуле „садржај > форма“ и „функција > форма“ него обратне формуле; термине наслеђене из тзв. традиционалне граматике ваљало би или доследно „резервисати“ за формални план, или их пак при свакој појединачној употреби прецизно дефинисати.

Рад Мирјам Фрид пружа увид у порекло чешке модалне партикуле *jestli* са аспекта теорије граматикализације (Mirjam Fried: *Ke zrodu české modáln’ částice jestli z pohledu gramatikalizačn’ teorie*), реконструишући дијакхрони однос између три функционалне варијанте лексеме *jestli* у говорном чешком језику. Корпус који је у анализи коришћен сведочи о круцијалној улози контекста (контекстуално

мотивисан избор синхроно полисемичне структуре дате граматичке лексеме) у утврђивању значаја нових граматичких образаца. Представљени развојни процес, односно прелаз из синтаксичке функције хипотактичког везника у прагматичку функцију партикуле, објашњава се као случај прагматикализације.

Коауторски рад Бјорна Хансена и Ане Дробњаковић уистину представља извесну агенду, будући да садржи најважније одлике граматикализације као језичког феномена (*gzn phenomenon*), груписане у три кључне тачке, и неколике релевантне примере у српском језику који служе као потврда применљивости поставки теорије граматикализације (Björn Hansen, Ana Drobnjaković: *Grammaticalization Theory as a Basis for the Panchronic Study of the Serbian Language: Setting the Agenda*). Сегмент о развоју семантике модалних глагола представља још једну потврду навода из рада Ј. Грковић-Мејдор, а дат је и пример који сведочи о граматикализацији као резултату међујезичког контакта. Завршни део рада садржи листу примера која остаје отворена и даје могуће смернице за даља истраживања *gzn* феномена у српском језику. Нема сумње да примена теорије граматикализације у оквиру панхронијских истраживања српског језика може дати пажње вредне резултате.

Питање из наслова рада Аксела Холвута: *Реанализа или ендемични амбивитијет?* (Axel Holvoet: *Reanalysis or Endemic Ambiguity? Infinitival Clauses with Overt Subject in Slavonic and Baltic*) поткрепљено је низом цитираних примера из више словенских и балтских језика, те се на крају могло доћи и до одговора да реанализа није процес него стање синтаксичког амбигвитета (тј. извесне структурне неодређености), и да није потребно тумачити, иако је могуће, да она доводи до синтаксичких промена које се могу окарактерисати као граматикализација (стр. 277). Реч је о случајевима синтаксичког амбигвитета у којима се дативне допуне главне клаузе реанализирају као њени субјекти (нпр. пољско *Nie dobrze być człowiekowi samemu*), али ове случајеве не треба, по мишљењу аутора, тумачити као процес синтаксичке промене.

* * *

Језикозналци, врсни познаваоци појединих језичких дисциплина, можда могу изрећи покоју критичку примедбу на рачун начина сагледавања или пак појединих решења језичких проблема изнетих од стране аутора прилога од којих се састоји књига о којој смо досад говорили. Но, гледано са стране аутора овога приказа, истицање

значаја појављивања четврте књиге у едицији *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија* подразумева навођење барем неких атрибута који се недвојбено могу приписати прилозима срећно сврстаним од стране двоје уредника међу њене корице: актуелност и релевантност, емпиријска утемељеност и убедљива интерпретативност, иновативност и инспиративност. И на крају: радови постројени у књизи *Теорија дијахронијске лингвистике и истраживање словенских језика* бивају више него поуздани сведоци панхронијског карактера историјске лингвистике.

*Софија Милорадовић**
Институт за српски језик САНУ
Београд
Универзитет у Приштини,
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Косовска Митровица

* sofija.miloradovic@sanu.ac.rs